

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ПСЕВДОНІМІЯ ХХ (1929–1959 рр.) – поч. ХХІ СТОЛІТЬ

У статті представлено українську громадсько-політичну псевдонімію ХХ–ХХІ століть, зокрема учасників національно-визвольних змагань ОУН-УПА (1929–1959 рр.) та учасників антитерористичної операції (АТО) на Сході нашої країни. Обґрунтовано теоретичні засади витлумачення псевдоніма як псевдо антропоніма, визначено семантичні, соціокомунікативні та функціональні ознаки, якими зумовлено режим його використання. Вивчено номінаційні процеси в псевдонімії різних соціальних груп, розглянуто організацію досліджуваних псевдонімів, виявлено між ними спільне й особливе.

Ключові слова: онім, антропонім, псевдонім, псевдонімна номінація, псевдонімikon.

Наталія Павликівська. УКРАИНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПСЕВДОНИМИЯ ХХ (1929–1959 гг.) – нач. ХХІ СТОЛЕТИЙ

В статье исследована украинская общественно-политическая псевдонимия ХХ–ХХІ столетий, в частности участников национально-освободительного движения ОУН-УПА (1929–1959 гг.) и участников антитеррористической операции (АТО) на Востоке нашей страны. Обоснованы теоретические принципы истолкования псевдонима как псевдоантропонима, установлены семантические, социокоммуникативные и функциональные признаки, которыми обусловлен режим его использования. Изучены номинационные процессы в псевдонимии различных социальных групп, рассматривается структурная организация исследованных псевдонимов, установлено между ними общее и особенное.

Ключевые слова: оним, антропоним, псевдоним, псевдонимная номинация, псевдонимikon.

Nataliya Pavlykivska. UKRAINIAN SOCIAL AND POLITICAL PSEUDONYMIA OF XX (1929–1959) - early XXI CENTURY

The article presents the Ukrainian public and political pseudonymia of XX–XXI centuries, including members of the national liberation struggle of OUN-UPA (1929–1959) and members of the anti-terrorist operation (ATO) in the east of the country. Theoretical principles that give interpretation of pseudonym as a pseudo anthroponomy are proved, defined semantic, socio communicative and functional characteristics, which are caused by the regime of their use. Nomination processes in pseudonymia of various social groups are studied and discussed the organization of studied pseudonyms and discovered common and special among them.

Keywords: onim, anthroponomy, pseudonym, pseudonymic nomination, pseudonimicon.

Псевдоніми як різновид власних найменувань людей посідають важливе місце в антропонімії системі національної мови. Ці комунікативні знаки з особливим призначенням – приховувати справжнє ім'я або прізвище – використовувалися в різні епохи й у різних народів. Псевдоніми сформувалися ще в античному світі й використовуються різними соціальними групами донині.

Псевдоніми як мовне явище зацікавили небагатьох вітчизняних (П. П. Чучка, В. В. Німчук, М. П. Лесюк, О. В. Петрова) та інших слов'янських (О. В. Суперанська, Г. В. Сулова, Т. І. Суркова, В. А. Никонов, С. Вархол) лінгвістів. Вони порушили питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливості псевдонімної номінації тощо.

Широкому загалові було представлено лише окремі дослідження з цієї проблеми. Опубліковано кілька статей про політичну псевдонімію середини ХХ століття (В. В. Німчук, М. П. Лесюк) [1; 2]. Недостатньо вивчена була на той час і літературно-мистецька псевдонімія. Лише у 2010 році здійснене комплексне дослідження громадсько-політичної псевдонімії (повстанців 20-х років ХХ століття; ОУН та УПА; радянського підпілля і партизанських загонів Другої світової війни), української літературно-мистецької псевдонімії ХХ століття, псевдонімії кримінальних елементів в Україні ХХ століття [4; 5]

Це дозволило нам умотивувати власне розуміння псевдоніма як особливого різновиду

антропоніма і запропонувати найповнішу дефініцію поняття: *псевдонім* (від гр. ψευδώνυμος) – різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру.

При виділенні інтегральних ознак псевдоніма необхідно враховувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Виділяємо такі визначальні ознаки псевдоніма:

1) ознаки лексичної семантики: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) соціокомунікативні та функціональні ознаки: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); д) псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функціональне навантаження псевдоніма залежить від належності його до певного класу: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не успадковуються; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів [5, с. 32–34].

На сьогодні ще зовсім не досліджена новітня громадсько-політична псевдонімія ХХІ століття. Саме це зумовило актуальність пропонованої студії.

Метою статті є порівняльний аналіз громадсько-політичної псевдонімії учасників національно-визвольних змагань ОУН-УПА середини ХХ століття та учасників антитерористичної операції (АТО) початку ХХІ століття на Сході нашої країни.

У громадсько-політичній псевдонімії ХХ століття досліджено способи номінації, визначено ступінь продуктивності псевдонімів, проаналізовано засоби формування псевдонімів, з'ясовано їхню структурну організацію, здійснено семантико-мотиваційний аналіз, а також порівняльно-зіставний аналіз політичних псевдонімів різних соціальних груп.

Найчисленнішими у громадсько-політичній псевдонімії ХХ століття були псевдоніми ОУН-УПА, на чому ми й зупинимося. В ОУН та УПА шляхом трансонімізації пропріальної лексики утворено понад 6000 псевдонімів (34,2%). Псевдонімізації піддано 1320 лексем (34,1%). Серед власних назв, що зазнали трансонімізації, найпродуктивнішими виявилися:

1) псевдоніми-прізвища (прізвиська), прибрані на честь історичних постатей, діячів культури і мистецтва, науки, літературних героїв, філософів (*Богун; Орлик; Байда; Залізняк; Мономах; Гребінка; Гайдар; Бах; Глінка; Винниченко; Еней; Швейко; Гомер; Кант; Сократ* і ін.);

2) псевдоніми – чужі прізвища, які відображали український іменник (*Андрієнко – Дзюбан Михайло; Гончарук – Дяків Осип; Гунько – Данчишин Іван* і ін.);

3) імена: а) псевдоніми, похідні від християнських імен або їхніх скорочених здрібніло-пестливих варіантів, що звуковим складом не нагадували справжні імена носіїв (*Андрій – Володимир Касараб; Богданко – Стефан Прадеус; Геник – Микола Чуйко*); б) псевдоніми, що починаються тією самою літерою, що й хресні імена носіїв (*Максим – Микола Арсенич; Дорко – Данило Мащенко; Артем – Антон Березняк*); в) псевдоініми (*Галина – Бусел Яків; Зося – Райковський Іван; Ірка – Павлик Володимир*); г) псевдоніми – запозичені західноєвропейські імена (*Джон; Том; Альфред*).

Репертуар християнських імен, використаних підпільниками, досить різноманітний. Найпопулярніші з них: Богдан (124), Борис (61), Юрко (61), Ігор (59), Тарас (58), Максим (56),

Ярема (51), Марко (45), Олег (44), Орест (43), Славко (39), Зенко (37), Ромко (33), Клим (33), Карпо (32), Олесь (24), Павло (21), Сергій (21), Степан (20), Нестор (20), Назар (19). *Відзначено варіативність багатьох псевдонімів-хресних імен*: Василь – Василько, Васько, Васька, Вася, Васюта, Васильок; Іван – Іванко, Іваночко, Іванчик, Івась, Івасик, Івасько, Івашко, Ванько, Ванюша, Ваня, Ванька, Янко, Яньо.

У досліджуваному псевдоніміконі ОУН та УПА засвідчено імена, використані підпільниками лише один раз (Аврам; Адольф; Античко; Арнольд; Гаврило; Дорош; Едвард; Ернест; Єгорка; Іліан; Ілько; Кость; Лавро; Манько; Парамон; Платон; Саверко; Самсон; Трохим; Уліан; Устим; Франк; Феодосій; Харитон; Ярмола; Ярополк).

Окремі псевдоніми-імена відбивають діалектні особливості, позначені західноукраїнським колоритом лексем, підданих псевдонімізації (Бодьо; Генько; Зеник; Левцьо; Любко; Миросько; Ромцьо та ін.);

4) псевдоніми, утворені на зразок антропонімної моделі 'ім'я + прізвище' (Буряк Гнат – Вітовський Дмитро; Іваницький Степан – Микитчук Карло; Чупринка Тарас – Шухевич Роман). Окремі псевдоніми відображають антропонімну модель повного іменування 'прізвище + ім'я + ім'я по батькові' (Боднар Антон Андрійович – Луцький Олександр; Коваль Іван Пилипович – Осмак Кирило Іванович).

За псевдоніми підпільники використали поєднання вигаданого прізвища і хресного імені (Антін Скеля – Антін Тучак; Роман Лозовський – Роман Шухевич). *Вирізняються псевдоніми, до складу яких входять несправжні прізвища та ініціали*: Борисенко А. С. – Волошин Ростислав; Шахай Д. – Йосип Позичанюк).

Серед псевдонімів ОУН та УПА зрідка трапляються вторинні двочленні найменування (Друг П., Друг Псельський – Осмак Кирило; Панько Хрін, Панько Торба – Степан Стебельський; Дід Тарас; Великий Славко).

У псевдоніміконі членів ОУН і учасників УПА засвідчено понад 350 назв відтопонімного походження: 1. Відгідронімні псевдоніми (*Дунай; Дон; Дністер; Інгул; Прут; Черемош; Тиса; Збруч; Уж; Рейн; Бистриця*). 2. Псевдоніми, похідні від оронімів (*Бескид; Чорногора; Маківка; Говерла; Ельбрус*). 3. Псевдоніми, похідні від ойконімів-астіонімів (*Галич; Стрий; Чоп; Чигирин; Київ; Котовськ*), комонімів (*Черник; Киданець* (пор. с. Черник в Ів.-Фр. та Закарпатській обл.; с. Киданець у Терн. обл.)). За псевдоніми оунівцям слугували поодинокі мікро- та макротопоніми (*Холодний Яр, Чорноліс, Чорний Ліс* – назви місць, де відбувалися відомі історичні події в Україні).

Псевдоніми, похідні від міфонімів, засвідчено в небагатьох підпільників (*Німфа; Перун; Сатурн; Фортуна*).

Відапелятивних похідних у псевдоніміконі ОУН та УПА понад 11000 (62,6%). Псевдонімізації піддано більше 2000 лексем.

Поширені в підпільників були псевдоніми, похідні від назв тварин, риб, комах. За псевдоніми правили назви диких звірів, зокрема хижих тварин (*Вовк; Лис; Тур* і ін.), свійських ссавців (*Бик; Кит; Пес; Хорт* і ін.), гризунів (*Бобер; Білка; Суслик* і ін.), птахів (*Беркут; Орел; Сокіл; Яструб; Крук; Ворон; Сойка; Дятел; Сова* й ін.), риб (*В'юн; Карась; Окунь; Сом* і ін.), комах (*Цвіркун; Хрущ; Кліщ; Бджілка; Оса; Щипавка* й ін.).

Такі псевдоніми не тільки відображають фауну рідного краю, а й символізують особливі риси їхніх носіїв. При виборі псевдоніма зазнавали актуалізації асоціативно-образні зв'язки між специфічними рисами особи та особливостями тієї чи іншої тварини. Так, підпільники, які мали псевдонім *Тур*, можливо, відзначалися міцним здоров'ям, фізичною силою, а воїни з псевдонімами *Козел, Баран*, очевидно, мали впертий характер. Проте з метою конспірації підпільники могли прибирати або отримувати псевдонім і за принципом антитези. Перенесені ж орнітономени на зразок *Беркут; Орел; Сокіл; Соловій; Жайворонок; Шпак; Снігур; Синиця* й ін. символізують не тільки бойові риси носіїв, а й їхню співучість, музикальні здібності. Не позбавлені конотації й псевдоніми-ентомологічні номени, як-от: *Кліщ; Джміль; Жук; Щипавка; Комар; Саранча* та ін. Іменування, перенесені зі сфери номенів на позначення представників тваринного світу, підкреслюють як позитивні, так і негативні риси особи носія, зокрема при виконанні бойових доручень, у стосунках із товаришами тощо. Псевдонімікон учасників національно-визвольних змагань – ОУН-УПА відображений у «Словнику псевдонімів ОУН-УПА, 2007» [3].

Не менш популярні в середовищі оунівців та упівців псевдоніми-назви фітофорного походження: лісових і садових дерев, кущів, трав'янистих, городніх рослин, їхніх плодів, ботанічних гіперноменів. Поширеними (2363 одиниці, 207 псевдонімізованих лексем) були псевдоніми на позначення лісових дерев (*Дуб; Береза; Явір; Бук; Верба; Смерека; Тополя; Липа; Ясен; Вільха* й ін.). Багатьом воїнам УПА за псевдоніми слугували назви з виразними національними конотаціями (*Калина; Черемшина; Терен; Рута*).

Помітне місце у псевдоніміконі ОУН та УПА займають: псевдоніми-субстантивовані прикметники, які по-різному характеризують особу (*Веселий; Завзятий; Спокійний; Холодний; Лютий; Ярий; Хижий; Рудий; Щербатий* і ін.); назви, що відображають трудову діяльність людини (*Мельник; Сівач; Плугатар; Чабан; Коваль; Кравець; Бондар* і ін.); псевдоніми етнічного походження (*Лемко; Бойко; Гуцул; Поляк; Чех; Словак* і ін.); псевдоніми-історизми (*Чорноморець; Гайдамака; Козак* і ін.); псевдоніми, що походять від слів, які відображають соціальний статус особи (*Бродяга; Бурлак; Бідота; Лайдака; Сірома; Волоцюга; Голяк; Скитан; Панич; Пан* і ін.).

Не менш цікавими є громадсько-політичні псевдоніми поч. ХХІ століття – «позивні» учасників АТО. На нашу думку, вони є самодостатніми псевдонімами, оскільки використовуються передусім для того, щоб приховати справжнє іменування особи, або з причини самоідентифікації. Виконуючи номінативну функцію, вони обов'язково позначені ще й езотеричністю, мають достатній ступінь «таємності». Псевдоніми українських воїнів, крім основної функції, можуть мати додаткові: характеристичну, експресивну, оцінну, символічну, функцію вираження самоіронії.

У псевдоніміконі українських воїнів АТО виокремлюються тематичні групи, зокрема ті, що утворилися шляхом трансонімізації пропріативної лексики:

1) *Псевдоніми-прізвища (прізвиська)*, прибрані на честь історичних постатей (*Железняк, Мазепа, Мамай, Бульба, Чапай*); діячів культури й мистецтва, літературних героїв, філософів (*Да Вінчі, Еней, Поттер, Бетмен, Сократ*) та ін.

2) *Імена*: а) псевдоніми, похідні від християнських імен, або їхніх здрібноло-пестливих форм чи гіпокористиків (*Іван, Влад, Євген, Костик, Льоша, Макс, Мирон, Мишко, Олекса, Сава, Назар, Павлик, Пантелей, Петруха, Пилип, Тимур, Хрол, Ярик*); б) псевдоніми – запозичені з інших мов імена (*Валдис, Марат, Маріо, Серж, Фідель*).

3) Один із псевдонімів має модель *імені по батькові* (*Михалич*).

У псевдоніміконі українських воїнів АТО засвідчені й назви топонімічного походження (*Амур, Говерла, Еверес, Київ, Крим, Миколаїв, Одеса, Рим, Світязь*).

Псевдоніми, похідні від міфологічної лексики, також засвідчено у військових. Це релігійні, фавулосоніми й ін. (*Ангел, Кай, Сатурн, Гном, Коцїй, Горинич, Домовик, Леший, Людоїд, Колдун, Шаман, Шайтан*).

Відапелятивні похідні у псевдоніміконі воїнів АТО позначені такими ономастами:

В учасників АТО, як і в повстанців ОУН-УПА, у ролі псевдонімів популярністю користуються фаунономени, орнітономени, іхтіономени й ін. (*Барс, Бізон, Бобер, Вовк, Кріт, Кіт, Звір, Змій, Рись, Соболь; Ворон, Грач, Грифон, Коршун, Птах, Сокіл, Сова, Філін, Фазан; Скорпіон, Удав*).

Найпопулярнішими у військових є псевдоніми - «позивні», похідні від назв професій або інших, що відображають трудову діяльність (*Адвокат, Артист, Археолог, Банкір, Батюшка, Боцман, Генерал, Гончар, Декан, Деріжжер, Депутат, Дікжей, Дорожник, Журналіст, Кадет, Капрал, Капітан, Кок, Лісовик, Маршал, Механік, Мічман, Матрос, Мент, Музикант, Репортер, Сапер, Синоптик, Скаут, Снайпер, Стрелок, Суддя, Таксист, Учитель, Фізрук, Філософ, Хірург, Хорунжий, Художник, Шахтер, Юнга, Юрист*). Можливо, до цієї підгрупи можна віднести такі найменування, як *Бокс, Карандаш* (їхні носії могли мати спортивні чи мистецькі уподобання).

Окрему групу в антропоніміконі «атовців» займають «позивні»-субстантивовані прикметники, які по-різному характеризують особу (*Веселий, Дикий, Добрий, Злий, Святий, Фартовий, Хмурий, Шустрий*). Деякі оніми відображають зовнішні риси денотата (*Розписаний, Сірй, Сивий, Чорний*); фізичні, психічні риси (*Німий, Псих, Шрам*).

Трапляються псевдоніми-«позивні» етнічного походження (*Араб, Грек, Гуцул, Монгол, Подолянин, Подолянка, Німець, Серб, Фін, Чечен*); псевдоніми, що походять від слів, які

відображають соціальний статус особи (*Бродяга, Граф, Цар*); атрибутивні назви (*Залізняка, Кремень, Поліглот, Світляк, Титан, Фанат*).

Зафіксовані також найменування фітофорного походження (*Берега, Вишня, Тополя*); найменування, похідні від назв рельєфу і под. (*Висота, Канава, Степ, Яр*); похідні від назв явищ природи (*Вітер, Вихор, Грім, Дощ, Zenit, Торнадо, Штиль*); від назв частин організму людини чи тварини (*Ніс, Морда, Череп*).

Виокремлюються й інші семантичні групи найменувань, зокрема за родинними зв'язками (*Брат, Близнюк, Дядя, Мама, Сім'янин*); за віком (*Дід, Батя(має 65 років), Малиш, Старшой* (можлива й інша мотивація назви)).

Поодиноким є псевдонім-історизм – *Козак*.

У ролі псевдонімів слугують й інші апелятиви (*Берет, Бус, Гугл, Дизель, Зонт, Кастет, Квадрат, Легенда, Лист, Море, Прапор, Фугас, Хомут*).

У псевдоніміконі воїнів АТО виявлено кілька дериватів – деформація справжнього іменування носія (*Захар – Захарчук; Капля – Каплінський*).

За частиномовним статусом розрізняємо псевдонімі номінації-іменники, субстантивовані прикметники, а також числівник (*Один*), порядковий прикметник (*Третій*).

У досліджуваному псевдоніміконі криптоніми не користуються популярністю, оскільки вони, як і в повстанців ОУН-УПА, незручні у спілкуванні. Виявлено лише один криптонім «66».

У досліджуваних псевдоніміконах окреслено такі мотиваційні типи характеристичного називання: «людина в суспільстві», «людина й навколишній світ», «людина як така», відіменний та латенції (*Немо*).

У псевдоніміконі ОУН-УПА продуктивними були всі мотиваційні типи, крім латенції; а у воїнів АТО продуктивними є такі мотиви номінації, як «людина в суспільстві» та відіменний.

Переважає більшість досліджених псевдонімів етимологічно прозорі. Це готові лексичні одиниці, вжиті в новій функції. Але трапляються назви, які вимагають етимологізування, серед них, в основному, регіоналізми та запозичення. У проаналізованих псевдоніміконах були також оказіоналізми, відомі тільки носієві, або просто набір звуків, який важко пов'язати з якимось апелятивом. Так скажімо, у воїнів АТО трапляються псевдоніми, які потребують ще додаткового дослідження (*Ренегат, Сангес, Калаш, Стафф, Дред, Коба, Аевейх, Болівар, Карліта, Біт* та ін.).

Запропонована стаття є тільки початком нашого дослідження псевдонімів-«позивних» українських воїнів антитерористичної операції на Сході нашої країни. Провівши ще, на наш погляд, незначне дослідження, уже можна висновувати, що у громадсько-політичних псевдоніміконах різних століть є чимало спільних рис, але простежуються й особливості. Скажімо, у новітній псевдонімії менше використовуються імена, прибрані на честь історичних постатей, апелятивів-історизмів, як це було в «оунівців» чи «упівців», натомість «атовці» достатньо послуговуються назвами професійного спрямування, фаунонімами, міфонемами, іменами. Звичайно, на формування та становлення досліджуваних псевдонімів впливали і впливають різні чинники: національно-культурний контекст, своєрідність національного світобачення й ментальності, природно-географічні особливості території тощо.

Продовження цієї тематики плануємо в наступних наших студіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесюк М. П. Неофіційний антропонімікон УПА / М. П. Лесюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2002. – № 8. – С. 126–139.
2. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.
3. Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН-УПА / Н. М. Павликівська. – Вінниця: О. Власюк, 2007. – 440 с.
4. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття: Монографія / Н. М. Павликівська. – Вінниця: «Глобус-Прес», 2009. – 388 с.
5. Павликівська Н. М. Українська псевдонімія ХХ століття: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Н. М. Павликівська. – Київ, 2010. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2017 р.